

ЮЛІА ЛЮДВИЦЬКА

Тема магістерської роботи: «Мотив божевілля в прозі М. Матіос у контексті української літературної традиції»

Наукові керівники:

*доктор філологічних наук, професор П.В. Білоус,
кандидат філологічних наук, в.о. доцента А.В. Горбань*

Божевілля як наслідок впливу соціальних обставин на жінку в романі М. Матіос «Солодка Даруся»

М.В. Матіос – постмодерна письменниця, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2005), літературної премії «Благовіст».

Роман «Солодка Даруся» досліджували Я. Голобородько, Т. Гребенюк, Т. Дзюба, Б. Червак, С. Жила, І. Римарук, С. Сипливець, М. Якубовська. У романі знаходимо бачення світу очима жінки, яку вважають за божевільну. «Марія Матіос дуже делікатно передала жіночність і жіночу експресивність Дарусі, яка безпорадно потерпає від фізичних страждань і душевних мук, наголошуючи на тому, що в її героїні – не божевілля, а – свій, інший, відмінний світ, в якому, найімовірніше, ще більше виявів людяного й суто людського» [1, с. 82]. Актуальність теми зумовлюється тим, що обраний аспект – мотив божевілля у прозі М. Матіос – розглядався побіжно, тому є потреба в детальнішому дослідженні. Мета статті: простежити мотив божевілля як наслідок впливу соціальних обставин на жінку, зіставивши роман М. Матіос «Солодка Даруся» з класичними творами української літератури.

В одному з виступів М. Матіос зазначила: «Більших репресій супроти особи, ніж зазнає інша моя героїня – Даруся із «драми на три життя» під назвою «Солодка Даруся», годі уявити. Ця жінка, що німеє більше чверті століття, репресована всіма: своєю матір'ю, яка наклала на себе руки, не зумівши переступити певних моральних принципів; односельцями (а отже, суспільством), що називають її то «солодкою», то «дурною», бо Даруся значиться в їхніх – людських – реєстрах сільською божевільною; батьком, який дочасно покинув цей світ, залишивши дочці єдину втіху – час від часу провідувати його могилу, але ці провідини щоразу повертають Дарусю до першопочатків своєї життєвої драми; репресована власною пам'яттю, яка і визначила її німоту» [5].

У Дарусі єдиний спосіб внутрішнього опору – мовчати навіть тоді, коли вона могла би говорити; а зовнішній опір усьому цьому селу, яке вважає її дурною, – її невимовно зворушливі стосунки з таким самим «дурним» в очах цілого села чоловіком – Іваном Цвичком. Проте солодка Даруся живе, по суті, з успадкованим від матері, майже генетичним, внутрішнім опором. Можна б сказати, що це не опір – а характер. Можна сказати, що це спокута гріхів, батіг історії, слід репресивного минулого і т. ін. «Але я стверджую, що це усвідомлений і неусвідомлений водночас внутрішній і зовнішній «рух опору» самодостатньої особистості. Хоча фактично ця особистість є німою калікою. Проте її каліцтво «здоровіше» від усіх здорових її цькувачів» [5].

«Дарусю» не можна оцінити в координатах усталеного сприйняття світу. Логіка «нормальної людини», або «нормальна логіка» не сприймають поведінки і способу життя героїв твору, зокрема Солодкої Дарусі чи Івана Цвичка. Дарусю називають «дурною», бо «все чує, все знає, лише ні з ким не говорить». А ще роздає по селу квіти та перев'язує позліткою гілля груші, щоб весною не сумувала. Іван Цвичок збирає по довколишніх селах залізничка, з якого робить дримби, які продає в Косові. А ще мовчить і мало хто може похвалитися, що чув від нього «більше ніж дві три слова».

Одне з центральних місць у творі займає морально-етична проблематика. Наскрізно, зокрема, є тема гріха і спокути.

У творі наявний мотив материнського прокляття, пов'язаний із вірою в магічну дію слова, його матеріальність, широко розроблений насамперед у баладі, не лише як жанрі народнопісенної творчості, а й літературному. Спересердя Матронка кидає: «Краще би була струїла в утробі таку нечисть чи родила німою...» [6, с. 171]. Відтак «Даруся все чує і все знає, лише ні з ким не говорить. Вони думають, що вона німа. А вона не німа. Даруся просто не хоче говорити. Слова можуть робити шкоду» [6, с. 15]; «Люди самі її й відучили говорити» [6, с. 31].

Випробування, які випали на життєвому шляху Михайла та Матронки, а згодом передалися Дарусі та Іванові Цвичкові, – це мотив злої долі, а по суті, родинного прокляття. У соціальній інтерпретації – сирітська доля, яка прирікає на безталанність (мотив простежується у фольклорі, яскраво виявлений у творчості Т.Г. Шевченка).

Т. Дзюба, аналізуючи роман «Солодка Даруся», зазначає: «Даруся та Іван Цвичок доповнюють галерею образів диваків, створених в українській літературі, котрі своїми моральними якостями перевершують так званих звичайних людей» [3, с. 165].

Образ чудного Івана Цвичка відсилає до чарівної та побутової казки, де персонаж – позірний дурень, нерідко – молодший син, на якого у відповідності до закону соціально-філософського оптимізму (перемоги «добра» над «злом») чекає винагорода за страждання та чудесні перевтілення.

Образ Івана Цвичка можна потрактувати також і як образ юродивого, який оскаржує наявний стан речей, безкомпромісно висловлює власні судження. Статус юродивого ризикує отримати кожен, хто насмілиться захитати встановлений несправедливий порядок, оскільки це дає можливість узяти під сумнів достовірність сказаного, понизити чи знівелювати його значення.

«Іван – чоловік свобідний. Робить те, що совість йому дозволяє і що душа хоче. А ми робимо лиш то, що нам треба» [6, с. 57]. Так характеризує мандрівного музику сусідка Дарусі Марія. Іван Цвичок, що не має жодних статків, ночує на автостанціях і в дзвіницях, наділений внутрішньою шляхетністю та чулим серцем. Він щиро боронить Дарусю («Народ був і лишиться таким поганим, поки йому самому не стане зовсім зле. А поки добре – народ поганий. Тому й нападає на слабшого. Не дозволям!» [6, с. 54]), намагається вилікувати недужу і своєю безкорисливою любов'ю отверзає на якийсь час її уста: «... Хтозна... може, саме так вибрані природою чи Богом люди стають психотерапевтами, ворожбитами, провидцями, священиками, блаженними, богомазами? Саме в такі хвилини, коли щиро бажають людині добра і допомоги, самі вірять у них і таки дають зцілення?!» [6, с. 67].

Світ Івана споріднений зі світом Дарусі. Їхні стосунки – це єднання двох споріднених душ, які дивом знайшли себе у безмежному морі буття. Їхні почуття один одного ніби повторюють на іншій життєвій спіралі долю батьків Дарусі. Про диво таких стосунків писала Ліна Костенко у романі «Маруся Чурай». Стосунки Івана і Дарусі не схожі на стосунки пересічних людей. Це навіть не любов, а відчуття того, що інша душа є твоїм продовженням, твоїм віддзеркаленням, твоєю тінню. Беззахисних перед долею, яка обділила їх, перед кривою буття, бо їхні родини і сімейні гнізда однаково були знищені тоталітарним режимом, бо вони були такими самотніми і не мали у житті найменшого розуміння оточуючих. Тому й були диваками в очах світу.

Перші героїні Т.Г. Шевченка – так само нещасні, сплюндровані жінки: Катерина, Оксана, Марина, Ганна. У його творах «Причинна», «Тополя», «Лілея» центральними образами є жінки без щастя та долі. Назви його творів: «Відьма», «Сова», «Слепая», «Мар'яна-черниця» – не випадкові: саме наймицками, відьмами, совами, сліпими, черницями – викинутими зі спільноти й упослідженими, однак і незвичайними в цьому трагізмі є героїні поета-романтика. Кожна жінка-жертва для нього рідна: «моя се мати і сестра, моя се відьма, щоб ви знали...». Шевченкові героїні вмінють не тільки терпіти страждання, а й мститися своїм поневолювачам: Оксана, божеволіючи, підпалює палати свого кривдника; Марина вбиває ножем пана, який знівечив її молодість; відьма горить гнівом, ненавистю до розпусника-пана.

Поема «Катерина» – один із хрестоматійних творів про жіночу долю. Його назва промовисто вказує на те, що саме образ Катрі концентрує довкола себе авторську розповідь. Катерина – жінка, здатна на велике, безоглядне, пристрасне кохання, ошукана у своєму почутті й покарана за втрачену цноту. Збезчещена дівчина, кинута на осуд і глум оточенням, – типовий образ у класичній українській літературі.

Але історія Катерини – це не просто історія зневаженого й осміяного кохання, адже недаремно звучить авторська засторога: «Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями...». Катрин обранець – чужинець, мародер. Його ціллю була лише розвага. Він не визнає ні її, ні дитини. І коли вмирає надія – гине Катерина. Один гріх поповнюють два, ще тяжчі: Катерина накладає на себе руки і покидає дитя напризволяще.

Порівнюючи мотив божевілля у «Солодкій Дарусі» М. Матіос та «Катерині» Т. Шевченка, знаходимо спільні та відмінні риси між героїнями та обставинами, які їх супроводжували. Даруся та Катерина – це молоді дівчата, які стали божевільними через різні причини. Перша, коли була дитиною, зрозуміла, що правда та «конфета» є поганими й можуть чинити страшні речі (кривда від радянської влади – тих же москалів, але щодо Дарусі не пов'язана з мотивом втрати цноти), а Катря, зрозумівши, що вона нікому не потрібна: ні своїй родині (батькам), ні односельчанам (теж саме бачимо й у «Солодкій Дарусі», коли головною героїнею нехтують і вважають дурною), ані коханому – дійшла висновку, що в цьому світі вона зайва. І знайшла єдиний, на її погляд, вихід – самогубство, що є виявом божевілля.

У романтичній баладі «Причинна» Т. Шевченко показав образ дівчини-сироти, яка залишилася зовсім самотньою, коли її коханий поїхав у далекі краї, і, пригнічена своїм горем, сприймається як причинна, тобто несповна розуму. Помирають від ворожого ставлення «чужих» людей і дівчина, і козак, який не може змиритися після свого повернення в рідну сторону із втратою коханої.

Марко Вовчок у своїх творах змальовує переважно соціальні причини важкої жіночої долі. Мотив божевілля через смерть дитини розгортається в оповіданні «Горпина». Марія Матіос у романі «Солодка Даруся» показує обернену ситуацію: божевілля доньки через відчуття провини, однак в основі родинно-побутової колізії лежать також соціальні конфлікти.

Таку ж соціальну мотивацію божевілля, що конкретизується на рівні батьки – діти, можна знайти й у романі В. Барки «Жовтий князь». Зокрема, це епізод, коли Мирон Данилович повертається додому після допиту за церковну чашу і раптом чує розпачливий крик. Як виявилось, то була божевільна, чоловік якої зарізав дитину. Василь Барка у своєму творі правдиво змалював страшний голодомор, у яких одночасно гине і тіло, і душа особистості. Мотив божевілля тут одночасно співвідноситься із загальним станом усього зруйнованого тоталітаризмом суспільства.

Таким чином, причини божевілля у творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, В. Барки, М. Матіос є соціальними, однак розглядаються крізь призму родинних стосунків. Головна героїня роману «Солодка Даруся» замовчала після приходу емгебістів, які зруйнували щасливе життя її родини. У «Горпині» Марка Вовчка головна героїня божеволіє через смерть дитини (але це сталося з вини пана). Так само через дії тодішньої влади з'являються божевільні й у романі «Жовтий князь» В. Барки: хто через смерть дитини, хто через голод. У творах Т. Шевченка головні героїні (переважно дівчата-покритки) божеволіють через безвихідь, бо спільнота їх не приймає, а по-іншому вони жити не вміють – таке ж відособлення від патріархальної сільської спільноти бачимо у романі М. Матіос.

Література:

1. Голобородько Я. Соціумний інтер'єр чи психологічний дизайн? (Художні дилеми Марії Матіос) / Ярослав Голобородько // Слово і час. – 2008. – № 12. – С. 81 – 85.
2. Гребенюк Т.В. Мораль, гріх і провина в концептосистемі прози М. Матіос / Т.В. Гребенюк // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2006. – Випуск XI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_published/2006/akt_probl_sl_filol-11/122.doc/view?searchterm=None
3. Дзюба Т. Мотив гріха і спокути у драмі на три життя Марії Матіос «Солодка Даруся» / Т. Дзюба // Сіверянський літопис. – 2006. – № 4. – С. 163 – 166.
4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – 4-те видання. – К. : Факт, 2009. – 148 с.
5. Матіос М.В. Внутрішній опір жінки в репресивних умовах існування / М.В. Матіос // Доповідь на щорічних «франківських читаннях» у Нагуєвичах. – 2007. – Серпень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mariamatiios.com.ua/zm/vistupi/vnutr_shn_j_op_r/
6. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», – 2004. – 188 с.
7. Червак Б. Гіркий полин солодкої Дарусі / Богдан Червак // Книжковий огляд. – 2004. – № 3. – С. 30 – 32.
8. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2006. – 344 с.
9. Якубовська М. Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос (Літературний портрет Марії Матіос) / Марія Якубовська. // У дзеркалі слова: есеї про сучасну українську літературу. – Л. : Каменяр, 2005. – С. 153 – 168.